

KS. MARIAN ZAJĄC

KATECHEZA KOŚCIOŁA W ŚWIETLE DYREKTORIUM O POBOŻNOŚCI LUDOWEJ I LITURGII

W ciągu dziejów Kościoła zmieniały się formy nauczania katechetycznego, a jego przeobrażanie zależało od sytuacji duszpasterskiej konkretnej epoki. Katecheza jednak w swojej istocie pozostawała niezmienna i polegała na wychowywaniu w wierze dzieci, młodzieży i dorosłych w celu wprowadzenia ich w pełnię życia chrześcijańskiego. Starano się także w sposób uporządkowany przedstawiać nauczanie Pisma świętego, żywej Tradycji w Kościele oraz autentycznego Urzędu Nauczycielskiego, by w ten sposób umożliwić lepsze poznanie misterium chrześcijańskiego i ożywić wiarę katechizowanych. Pomagała również rozjaśniać światłem wiary nowe sytuacje i problemy, które wcześniej nie istniały¹

Współczesna katecheza łączy się również z niektórymi elementami pasterskiej misji Kościoła, szczególnie z tymi, które mają aspekt katechetyczny, przygotowują do katechezy lub z niej wynikają. Najściślej łączy się z liturgią, w której najpełniej odkrywa, że „[...] wybrać Boga oznacza kochać Go, wejść z Nim w komunie myśli i woli, ufać Mu, wędrować Jego drogami”² Realizacja tego zadania jest tożsama z najważniejszymi celami katechezy, dlatego jej związek z liturgią nie podlega dyskusji. Przeciwnie, wszelkie działania, które sprzyjają zrozumieniu i przeżywaniu przez katechizowanych

---

Ks. dr MARIAN ZAJĄC – adiunkt Katedry Katechetyki Integralnej Wydziału Teologii KUL; adres do korespondencji: ul. Radziszewskiego 7, 20-039 Lublin; e-mail: mzajac@kul.lublin.pl

¹ Zob. J a n P a w e ł II. *Konstytucja apostolska „Fidei depositum” ogłoszona z okazji publikacji Katechizmu Kościoła Katolickiego*. Tekst polski: „L’Osservatore Romano” (wyd. polskie) 14:1993 nr 2.

² J. R a t z i n g e r, J. K r ó l i k o w s k i. *Z Chrystusem w historii*. Kraków 1999 s. 42.

liturgii, mają dla katechezy charakter źródłowy. Liturgia Eucharystii sprawowana we wspólnocie koryguje fałszywe pojęcia dotyczące sposobu zbawienia człowieka, ponieważ Chrystus ukazuje w niej własną wędrówkę przez ziemię oraz „[...] pokazuje nam, jak możemy wybrać życie”³ Ludzka egzystencja nie może osiągnąć duchowej doskonałości bez uwielbienia Boga, które realizuje się w liturgii.

Aktywność liturgiczna jako czynność całego Ludu Bożego stanowi zwieńczenie życia Kościoła i cel działalności katechetycznej. Umiejętnie zasymilowanie na potrzeby katechezy nauczania Kościoła na temat liturgii może obronić ją przed niebezpieczeństwem przyswajania sobie jedynie zmiennych opinii i poręczyć to, co niezmiennie w osiąganiu dojrzałości chrześcijańskiej. Okazją do pogłębionej refleksji na ten temat staje się opublikowanie przez Kongregację Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów nowego *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii*⁴

Dokument kongregacji odnoszący się do pobożności ludowej kończy dzieło odnowy nabożeństw i praktyk religijnych, zapoczątkowane przez Sobór Watykański II. To pierwszy z powodów zainteresowania się tym dokumentem przez środowisko katechetyczne. Drugi powód wynika z samej struktury *Dyrektorium*, które trzydziestokrotnie odwołuje się wprost do działalności katechetycznej oraz *Katechizmu Kościoła Katolickiego*. Mając na uwadze integralną formację liturgiczną katechetów i katechizowanych, należy przyrzec się nowemu dokumentowi, aby zobaczyć, jak wygląda katecheza Kościoła w kontekście pobożności ludowej i jaka jest jej relacja do celebrowanej i przeżywanej liturgii.

1. IDEE PRZEWODNIE DOKUMENTU WAŻNE DLA KATECHEZY

W świetle wskazań Kościoła, a także aktualnych potrzeb duszpasterskich odnośnie do pobożności ludu chrześcijańskiego Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów przygotowała *Dyrektorium o pobożności ludowej*

---

³ Tamże.

⁴ Congregazione per il Culto Divino e la Disciplina dei Sacramenti. *Direttorio sui pietà popolare e liturgia. Principi e orientamenti*. Città del Vaticano 9 kwietnia 2002. Tłum. polskie: *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii*. Tłum. J. Sroka. Poznań 2003 (dalej cyt.: DPLiL).

*i liturgii*⁵ Jeśli wiedza katechetów na temat liturgii nie ma pozostawać mądrością wziętą z drugiej ręki, ale stawać się rzeczywistym poznaniem, to należy na wstępie zapytać o genezę nowego dokumentu⁶ Przyjmując do aprobującej wiadomości soborową zasadę, że liturgia zajmuje centralne miejsce w duchowym życiu Kościoła⁷, dokument nie ustala nowych norm w obszarze praktyki liturgicznej. Ideą przewodnią jest natomiast naświetlenie związku celebracji liturgicznej misterium paschalnego Chrystusa z innymi przejawami kultu, tak wspólnotowego, jak i prywatnego, określanymi zwykle jako pobożność⁸ ludowa⁹ DPLiL natomiast odwołuje się do zasad i dyscypliny Kościoła, według których należy kształtować ducha pobożności ludowej. Trzeba jednak pamiętać, że w języku dokumentów Kościoła oraz nauczaniu katechetycznym bliskoznaczne terminy „pobożność” i „pobożny” określają nie tylko zalecaną i właściwą postawę chrześcijanina wobec Boga i ludzi, ale także godne i piękne celebrowanie liturgii¹⁰

W DPLiL nie ma typowego rejestru form pobożności ludowej odziedziczonych z przeszłości. Przytoczone najpopularniejsze egzemplifikacje tej pobożności kierują się na sformułowanie bezpiecznych kryteriów, które należy stosować w analogicznych formach pobożności ludowej w różnych rejonach świata. Chodzi tu o teksty modlitw i pieśni, zwyczaje związane z okresami roku liturgicznego, nawiedzanie miejsc świętych, noszenie medalików i in-

---

⁵ Dokument został przekazany Kościołowi przez Jana Pawła II i opublikowany 17 grudnia 2001 r. Zawiera on zasady i wskazania odnośnie do harmonijnej zgodności między pobożnością ludową i liturgią. Zawiera również odniesienia do działalności katechetycznej.

⁶ Struktura dokumentu: Wstęp i dwie części. Część I: *Wnioski wynikające z historii Kościoła, nauczania Kościoła i teologii* złożona z 3 rozdziałów: I. Liturgia i pobożność ludowa w świetle historii; II. Liturgia i pobożność ludowa w nauczaniu Kościoła; III. Teologiczne zasady oceny i odnowy pobożności ludowej. Część II: *Wskazania dotyczące zgodności pobożności ludowej z liturgią* to pięć kolejnych rozdziałów: IV Rok liturgiczny i pobożność ludowa; V Cześć oddawana Matce Bożej; VI. Kult świętych i błogosławionych; VII. Modlitwy wstawiennicze za zmarłych; VIII. Sanktuaria i pielgrzymki.

⁷ Por. KL 12.

⁸ Według leksykonu pojęć teologicznych i kościelnych pobożność to „modlitewne i uczuciowe oddanie, które sprawia, że wierzący z głębi serca odpowiadają na to, czego Bóg od nich chce” (O’C o l l i n s, E. F a r r u g i a. *Leksykon pojęć teologicznych i kościelnych*. Tłum. J. Ożóg, B. Żak. Kraków 2002 s. 245.

⁹ Według KPK obok liturgii są także w Kościele formy pobożności ludowej, które pielęgnowane według zatwierdzonych form zgodnych z duchem KL zapewniają wiernym obfitsze środki zbawienia. KPK kan. 1234 § 1.

¹⁰ KL 29; 48.

nych oznak religijnych, wyróżniające wierzących stroje czy też miejscowe zwyczaje¹¹

Wszystkie praktyczne wskazania są skierowane głównie do biskupów, których zadaniem jest przewodniczenie w kulcie, pogłębianie życia liturgicznego i uzgadnianie z liturgią wszystkich innych form kultycznych¹² Do nich należy też ustalanie norm i dawanie praktycznych wskazań odnośnie do nabożeństw, zgodnie z lokalnymi tradycjami pobożności na terenie własnych diecezji. DPLiL skierowane jest także do najbliższych współpracowników ordynariusza miejsca, a więc do wikariuszy biskupich, do księży dziekanów, prezbiterów i diakonów, a zwłaszcza do rektorów sanktuariów; następnie zaś do przełożonych męskich i żeńskich instytutów życia konsekrowanego, gdyż w tych środowiskach powstawały i rozwijały się liczne formy pobożności ludowej¹³

Z krótkiej prezentacji adresatów dokumentu widać wyraźnie, że są to te same osoby i środowiska, które dokumenty katechetyczne Kościoła czynią odpowiedzialnymi za katechizację¹⁴ Podobnie jak za pielęgnowanie form pobożności ludowej, tak też za posługę katechetyczną powinna czuć się odpowiedzialna cała wspólnota chrześcijańska, ponieważ katecheza to – jak przypomina Jan Paweł II – „[...] zbiorowy obowiązek całego Kościoła. Kościoła katechizowanego i katechizującego. We wspólnocie wiary i miłości jesteśmy równocześnie i katechetami i katechizowanymi”¹⁵

DPLiL nawiązuje do adhortacji papieża Pawła VI *Evangelii nuntiandi*¹⁶ i zaznacza w jej kontekście: „[...] pobożność ludowa, stanowiąca «prawdziwy skarb ludu Bożego», nosi w sobie jakiś głód Boga, jaki jedynie ludzie prości i ubodzy duchem mogą odczuwać; udziela ludziom mocy do poświęcenia się i ofiarności aż do heroizmu, gdy chodzi o wyznawanie wiary. Daje wyostrzony zmysł pojmowania niewymownych przymiotów Boga”¹⁷ Choć na potrzeby katechezy powyższe stwierdzenie może wystarczyć jako

¹¹ DPLiL 8 i 9.

¹² DPLiL 5.

¹³ DPLiL 5.

¹⁴ CT 68.

¹⁵ J a n P a w e ł I I. „Chleb życia wiecznego” *Homilia wygłoszona w Łodzi podczas trzeciej pielgrzymki do Ojczyzny* (13 VI 1987) nr 7.

¹⁶ *Adhortacja apostolska „Evangelii nuntiandi” papieża Pawła VI do biskupów, kapłanów i wiernych Kościoła katolickiego o ewangelizacji w świecie współczesnym*. W: *Encykliki*. Warszawa 1981 s. 180-218.

¹⁷ DPLiL 9.

definicja, to jednak potrzebne jest także doprecyzowanie pojęć występujących w dokumencie.

Terminologia stosowana w DPLiL nawiązuje do bogatych form wyrażających wiarę w Boga, miłość do Chrystusa, Jego Matki oraz świętych i błogosławionych. Wskazuje na cztery określenia różnych form kultu Bożego, które obok oficjalnej liturgii występują w życiu Kościoła i stają się tworzywem nauczania katechetycznego w randze źródeł drugorzędnych. Na pierwszym miejscu pojawiają się „pobożne ćwiczenia”¹⁸ oraz „praktyki pobożne”¹⁹. Następnie mówi się w dokumencie „o pobożności ludowej”²⁰ i „religijności ludowej”²¹.

DPLiL, potwierdzając decydujące znaczenie pobożności ludowej dla podtrzymania i rozwoju wiary, współbrzmi wprost z taksonomią celów katechetycznych, gdzie kategorie są programowo uporządkowane, a ich kolejność nie jest obojętna. Katecheza już na płaszczyźnie celów ma charakter chrystocentryczny. Ponieważ Jezus Chrystus jest zjednoczony z Ojcem i Duchem Świętym, dlatego z chrystocentryzmu wynika teocentryzm katechezy. Podobnie jak i w znanych formach pobożności ludowej, tak i w katechezie „[...] związek Chrystusa z Kościołem i z ludźmi, Jego braćmi, implikuje z kolei eklezjocentryzm i chrześcijański personalizm katechezy. Katecheza ma prowadzić do posłuszeństwa Ojcu na wzór Chrystusa i do wyznania wiary w Kościele”²².

---

¹⁸ Pobożne ćwiczenia to publiczne lub prywatne przejawy pobożności chrześcijańskiej, mające odniesienie do Objawienia Bożego i opierające się na fundamencie eklezjalnym, które nie są częścią liturgii, lecz zgodne są z jej duchem, normami i rytmem. Są jednak inspirowane przez liturgię i powinny do niej prowadzić, a ich celebrowanie przebiega według zwyczajów i ksiąg zatwierdzonych przez władzę kościelną. Por. DPLiL 7.

¹⁹ Praktyki pobożne to modlitwy, śpiewy, odwiedzanie szczególnych miejsc, medaliki, zwyczaje, które w szczególny sposób podkreślają relację wierzących do osób Trójcy Świętej, NMP i świętych. Por. DPLiL 8.

²⁰ Pobożność ludowa oznacza przejawy kultu prywatnego lub wspólnotowego, które nie wyrażają się przez formy liturgiczne, lecz czerpią wzory z ducha i kultury konkretnego narodu. DPLiL zalicza je do prawdziwych skarbów ludu Bożego, dzięki którym także prości i biedni mogą wyrażać swoją wiarę i pragnienie Boga. Mają one głęboki sens i wyrażają takie przymioty Boga, jak: ojcostwo, opatrzność, pełna miłości Jego stała obecność wśród swego ludu. Pobożność ludowa prowadzi często do takich postaw wewnętrznych, rzadko obecnych w takim stopniu gdzie indziej, jak cierpliwość, zrozumienie sensu krzyża w życiu codziennym, otwarcie się na inne przejawy praktyk pobożnych. Por. DPLiL 9.

²¹ Religijność ludowa to wymiar religijności, który obecny jest w sercu każdej osoby oraz w kulturze danego narodu. Ma przede wszystkim charakter wspólnotowy i prowadzi do powstania tzw. katolicyzmu ludowego. Por. DPLiL 10.

²² Konferencja Episkopatu Polski. *Dyrektorium katechetyczne Kościoła katolickiego w Polsce*. Kraków 2001 nr 21 (dalej cyt.: PDK).

Domaga się indywidualnego odniesienia człowieka do Boga i uświadomienia sobie konsekwencji płynących z wyznania wiary, ale potrzebuje także wspólnoty wierzących, aby ta wiara mogła się doskonalić²³

Wychowanie poprzez katechezę do właściwego przeżywania liturgii dokonuje się zarówno przez nauczanie, które wyjaśnia sposoby celebrowania tajemnic wiary, jak i przez sam udział w liturgii, która pozostanie zawsze uprzywilejowanym miejscem dla katechezy²⁴ Jest też okazją do spożytkowania w procesie nauczania i przeżywania wiary ducha pobożności ludowej, obecnej w praktykach znanych katechizowanym. Integralne rozumienie i harmonijne łączenie obu tych zasad jest konieczne, ponieważ liturgia bez objaśnienia może stać się zespołem niezrozumiałych konwencji albo magicznych czynności. Z kolei sama wiedza o liturgii, bez związku z życiem chrześcijanina, w którym celebrowanie jego wiary zajmuje centralne miejsce, zaprzecza istotnemu celowi katechezy.

Dlatego katecheza powinna zawsze wyprzedzać udział w liturgii i jednocześnie czuwać, aby to, co chrześcijanin przeżywa i czego doświadcza w liturgii, zostało przeniesione w jego codzienne życie. Tak rozumiane wychowanie liturgiczne domaga się współdziałania katechezy z formami pobożności ludowej. Należy jednak dołożyć starań, by pobożność ludowa prowadząca do liturgii była przeżywana w sposób dostojny i zrozumiały, aby sama w sobie stawała się katechezą o rzeczywistości, którą wyraża²⁵

Nie należy jednak zapominać, że istnieje bezwzględny prymat liturgii nad nabożeństwami związanymi z pobożnością ludową, które w dziejach Kościoła były dla wiernych drogą do liturgii²⁶ Możliwość włączenia do liturgii niektórych lokalnych obrzędów związanych z pobożnością ludową, które w przeszłości zastępowały czynności liturgiczne, może się dokonać tylko według jasnych zasad zaprezentowanych w dokumencie²⁷ Jest to także kryterium,

²³ Tamże.

²⁴ PDK 25.

²⁵ Por. J. K o p e ć. *Liturgia i pobożność ludowa w świetle historii*. W: *Liturgia i pobożność ludowa*. Red. W. Nowak. Olsztyn 2003 s. 25.

²⁶ Por. S. C z e r w i k. *Wprowadzenie do Konstytucji o liturgii świętej*. W: Sobór Watykański II. *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*. Nowe tłum. Poznań 2002 s. 40.

²⁷ „Chociaż ćwiczenia pobożne są jedynie fakultatywne, nie oznacza to, że należy je deprecjonować lub nie zwracać na nie odpowiedniej uwagi. Należy do nich podchodzić z mądrością, właściwie oceniając wielkie bogactwa pobożności ludowej. Jej praktyki stwarzają często możliwości pogłębiania życia chrześcijańskiego. W tym względzie w Ewangelii należy szukać miary i kryterium oceny każdej formy pobożności chrześcijańskiej, pobożnych ćwiczeń i praktyk dewocyjnych” (Cz. K r a k o w i a k. *Idee przewodnie Wstępu do Dyrektorium o pobożności ludowej*. W: *Liturgia i pobożność ludowa* s. 21).

które reguluje działania katechetyczne odwołujące się do form pobożności ludowej.

Prymat liturgii nad wszelkimi innymi możliwymi i prawnie uznanymi formami modlitwy chrześcijańskiej polega także na tym, że celebracje liturgiczne, głównie sakramentów, są konieczne, aby żyć w Chrystusie, podczas gdy różne formy pobożności ludowej są jedynie fakultatywne. Potwierdza to nakaz uczestnictwa w niedzielnej Mszy św., podczas gdy nie ma żadnego nakazu udziału w pobożnych ćwiczeniach, nawet szeroko rozpowszechnionych. Zachowanie tej zasady wymaga właściwej formacji teologicznej katechizowanych w tym kierunku, aby mieli oni zawsze na uwadze wyższość modlitwy liturgicznej i roku liturgicznego nad wszelkimi praktykami prywatnymi²⁸

Uprzywilejowanym środowiskiem, gdzie spotykały się i rozwijały liczne formy pobożności ludowej, była katecheza. Tu wyłania się nie tylko problem wskazania właściwej relacji katechizacji do liturgii i pobożności ludowej, ale zadanie unaocznienia roli, jaką odgrywała katecheza w rozwojowym łączeniu tych dwóch rzeczywistości.

II. KATECHEZA PRZYCZYNĄ ZDROWEJ RELACJI MIĘDZY LITURGIĄ I POBOŻNOŚCIĄ LUDOWĄ

W realiach katechetycznych istota zagadnienia nie sprowadza się jedynie do określenia stopnia i charakteru adaptacji pobożności ludowej do sposobu celebrowania liturgii przez społeczność religijną. Pobożność ludowa była inspirowana przez oficjalną liturgię Kościoła na obraz i podobieństwo ukazwanego przez nią wzoru, ale odpłacała się liturgii, wzbogacając ją o nowe formy wyrażające wiarę w Boga, miłość do Jego nauki i Kościoła²⁹ Wzajemne związki między pobożnością ludową, katechezą a liturgią to historia odpowiadająca na pytanie, jak wyznawać wiarę w formach przekształconych w zależności od stopnia kultury, którą żyje każda społeczność, oraz poziomu wrażliwości na sprawy religijne³⁰ Są to zależności głębsze niż tylko „[...]”

---

²⁸ DPLiL 11.

²⁹ Por. K o p e ć. *Liturgia i pobożność ludowa w świetle historii* s. 32.

³⁰ Por. M. S r o c z y ń s k a. *Fenomen religijności ludowej w Polsce*. W: *Kościół i religijność Polaków 1945-1999*. Red. W Zdaniewicz, W Zembrzusi. Warszawa 2000 s. 254.

przeciętny, codzienny katolicyzm życiowej religijności, który każdy może zobaczyć, odczuć i usłyszeć – wiara ludowa i obrzędy, symbole i święta ludu kościelnego”³¹, widziany z perspektywy badań socjologa.

DPLiL stwierdza, że brak pogłębionej katechezy w średniowieczu stał się dużym zagrożeniem dla właściwego wyrazu kultu chrześcijańskiego. Nastąpiło wówczas odwrócenie tendencji w myśl której liturgia inspirowała i ubogacała formy pobożności ludowej, które z czasem przyjmowały się w liturgii i z nią się łączyły³². To doprowadziło do sytuacji, że pod koniec średniowiecza zarówno liturgia, jak i pobożność ludowa przeżywały głęboki kryzys³³. Negatywne zmiany nasilające się wtedy w liturgii pociągnęły za sobą przeobrażenia, w których wyniku „[...] w pobożności ludowej, z powodu braku pogłębionej katechezy, dewiacje i przesada zagrażają poprawnemu wyrazowi kultu chrześcijańskiego”³⁴. Brak pogłębionej katechezy sprawił, że społeczność cywilna, dokonując przekształcenia niektórych swoich struktur na wzór instytucji kościelnych oraz wpisując je w rytm swojego życia, nie zachowała zasady rozdziału elementów istotnych i drugorzędnych.

Odmienną sytuację obserwujemy w dobie odkryć geograficznych, kiedy problem relacji między liturgią rzymską a pobożnością ludową terenów misyjnych wchodził w decydującą fazę. Poprzez umiejętne wprowadzenie przez misjonarzy różnych nabożeństw liturgicznych mogło się dokonać na tych terenach dzieło ewangelizacji i katechizacji³⁵. Formy pobożności ludowej otworzyły szanse dla systematycznej katechezy. Z czasem na terenach misyjnych najskuteczniejszą formą katechezy były nabożeństwa ludowe.

Po kryzysie spowodowanym powstaniem protestantyzmu, który zanegował doktrynę katolicką dotyczącą pobożności ludowej, swoją funkcję formacyjną odegrał *Catechismus ad parochos* oraz katechizmy P. Belarmina i P. Kaniżjusza³⁶. Poprzez te dzieła katechetyczne „[...] wyeliminowano elementy i struktury obce liturgii, zbyt mocno związane z charakterem przeżywania

³¹ U. A l t e r m a t t. *Katolicyzm a nowoczesny świat*. Kraków 1995 s. 98.

³² Było to szczególnie widoczne w obrzędach konsekracji osób, podejmowania osobistych zobowiązań, poświęcenia miejsc, w ustanawianiu nowych świąt oraz udzielaniu różnych błogosławieństw. Por. DPLiL 33.

³³ „W liturgii następuje rozbicie jedności kultycznej – elementy drugorzędne stają się ważniejsze niż formy istotne” (DPLiL 33).

³⁴ DPLiL 33.

³⁵ DPLiL 36.

³⁶ Por. R. M u r a w s k i. *Historia katechezy*. W: *Historia katechezy i katechetyka fundamentalna*. Red. J. Stala. Tarnów 2003 s. 85-88.

pobożności ludowej”³⁷ Dzięki zaangażowaniu katechetów liturgia stopniowo odzyskiwała swoją godność i piękno³⁸ Negatywnym jednak efektem tego działania był fakt, że liturgia weszła w okres całkowitej jednolitości i odsunęła się od pobożności ludowej. Rozpowszechnianiu się nabożeństw ludowych przysłużyły się misje ludowe.

W epoce Oświecenia zauważa się odchodzenie ludzi wykształconych od praktyk religijnych związanych z pobożnością ludową³⁹ Źródłem negacji form pobożności ludowej był zarzut, że karmi się ona powierzchownością i fantazją. Kościół jednak w działalności duszpasterskiej utrzymywał przekonanie, że liturgia i pobożność ludowa stanowią integralną całość⁴⁰ W ślad za ogólną strategią duszpasterską podążało nauczanie katechetyczne. Praktykowanie pobożności ludowej dało odpór negatywnemu wpływowi ruchów protestanckich.

DPLiL wskazuje wreszcie, że w epoce współczesnej, począwszy od XIX wieku, następuje systematyczne ożywienie życia liturgicznego oraz autonomiczny rozwój pobożności ludowej⁴¹ Najbardziej charakterystycznym etapem jest powstawanie kultu lokalnego, wywodzącego się z inicjatyw ludowych, zwłaszcza w odniesieniu do cudownych wydarzeń i objawień⁴² Z czasem uzyskały one przychylność władz kościelnych oraz zostały włączone do samej liturgii⁴³

Papież Pius XII bronił form pobożności ludowej, w której widział katolicką pobożność ostatnich wieków chrześcijaństwa⁴⁴ W ten sposób przygotował grunt pod dzieło Soboru Watykańskiego II, który ogłosił „[...] bezdyskusyjne pierwszeństwo świętej liturgii i podporządkowanie jej nabożeństw bez pomniejszania ich wartości”⁴⁵ W ten sposób zdefiniował relację między liturgią a pobożnością ludową.

³⁷ DPLiL 40.

³⁸ M. R u s i e c k i. *Przedmiot katechezy potrydenckiej w Polsce (1566-1699)*. Lublin 1996 s. 33.

³⁹ P P o r ę b a. *Dzieje katechetyki*. W: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*. Red. M. Rechowicz. Lublin 1977 s. 126-127.

⁴⁰ DPLiL 42.

⁴¹ Por. K o p e ć. *Liturgia i pobożność ludowa w świetle historii* s. 35.

⁴² DPLiL 45.

⁴³ „Godne podkreślenia są różne sanktuaria jako cel pielgrzymek, ośrodki liturgii pokutnej i eucharystycznej oraz miejsca ludowej pobożności maryjnej” (DPLiL 45).

⁴⁴ P i u s XII. *Encyklika „Mediator Dei”* Tłum. J. Wierusz Kowalski. Kielce 1947 s. 44.

⁴⁵ DPLiL 46.

DPLiL konstatuje, że w perspektywie historycznej problem relacji między liturgią a pobożnością ludową był wciąż obecny w życiu wspólnoty Kościoła. Przyczynami braku równowagi między tymi rzeczywistościami było nie tylko niewystarczające rozumienie liturgii chrześcijańskiej⁴⁶, osłabienie świadomości wspólnego kapłaństwa wiernych⁴⁷ czy brak znajomości języka znaków i gestów obrzędowych⁴⁸, ale także realizowana katecheza. Wspomniane elementy, występujące czasem razem w tym samym środowisku, powodowały brak równowagi we wzajemnej relacji liturgii i pobożności ludowej, ze szkodą dla tej pierwszej i zubożeniem drugiej.

W tym kontekście pojawia się bezprzykładne wezwanie dla szeroko rozumianej działalności katechetycznej. DPLiL nakazuje: „Trzeba je więc (formy pobożności ludowej) stale korygować przez właściwą i wytrwałą katechezę oraz duszpasterstwo”⁴⁹ Wszelkie działanie katechetyczne, które prowadzi do nowej oceny pobożności ludowej w odniesieniu do liturgii, jest zawsze faktem pozytywnym i zgodnym z właściwym ustawieniem pobożności chrześcijańskiej.

IV WNIOSKI KATECHETYCZNE

Na wstępie swojej pierwszej pielgrzymki do ojczyzny papież Jan Paweł II wyraził życzenie, aby jego obecność stała się „żywą katechezą” Wskazując na środowiska katechetyczne odpowiedzialne za rozwój wiary wciąż na nowo wprowadzanej w życie każdego pokolenia, Jan Paweł II stwierdził: „Bo przecież i mury, i wieże kościelne, i krzyże przydrożne, i obrazy święte na ścia-

---

⁴⁶ „Tam, gdzie tak się dzieje, wierni, nie licząc się z hierarchią prawd wiary, w sposób nieunikniony kierują swoją pobożność na inne zbawcze wydarzenia z życia Chrystusa oraz na Matkę Bożą, aniołów i świętych” (DPLiL 48).

⁴⁷ Takie osłabienie świadomości, któremu niejednokrotnie towarzyszy zjawisko liturgii kierowanej przez duchownych, i to w miejscach nie przewidzianych jako funkcje własne wyświęconych szafarzy, sprawia, że wierni oddają się praktyce nabożeństw, w których czują się bardziej aktywnymi uczestnikami (DPLiL 48).

⁴⁸ Wskutek tego wierni gubią rozumienie znacznej części znaczenia celebracji. To może u nich rodzić wrażenie, że są obcy w sprawowaniu liturgii. Wtedy chętniej wybierają nabożeństwa, których język bardziej odpowiada ich formacji kulturalnej, lub inne formy pobożnościowe odpowiadające potrzebom i konkretnym sytuacjom życia codziennego. Por. DPLiL 48.

⁴⁹ DPLiL 49.

nach domów i izb – wszystko to w jakiś sposób katechizuje”⁵⁰ Papież wyznał, że jego pobyt na polskiej ziemi nie jest inauguracją nowej formy katechizacji, lecz kontynuacją istniejącej już tradycji. Podkreślił także, że od wydarzeń związanych z pobożnością ludową i jej trwaniem, które „[...] urastają do miana wielkiej, syntetycznej katechezy życia: przeszłości i teraźniejszości – zależy wiara przyszłych pokoleń”⁵¹

Te słowa nabierają ożywczego znaczenia w perspektywie DPLiL. Katecheza przez pośrednictwo między tym, co w wierze instytucjonalne, a tym co spontaniczne, stanowiła punkt odniesienia dla ducha liturgii i dla pobożności ludowej. Ta swoista mediacja katechezy sprawiała, że pobożność ludowa poprzez swoje wartości symboliczne i językowe wzbogacała liturgię elementami i sposobami właściwej inkulturacji oraz twórczym i spontanicznym dynamizmem⁵² W duchu katechezy papieskiej był to właściwy kierunek działania.

Katecheza korzysta dzisiaj ze szczególnego i uprzywilejowanego statusu, ponieważ rozwija się w również w specyficznym środowisku, jakim jest środowisko religijności ludowej. Jedność przedmiotu wiary i refleksji katechetycznej domaga się świętości jako gwarancji pełnego przeżywania tej jedności. Ponieważ katecheza ma przedstawiać Boga żywego i zbawiającego, odznacza się ona pewnymi charakterystycznymi cechami. Na wstępie odśłania się wyraźny rys *h i s t o r y c z n y*. Wynika to z faktu, że Bóg objawia się w historii życia poszczególnych osób, niekoniecznie znających całą *Katechizm*, a historia zbawienia stanowi jakby jej naturalne podłoże. Nie jest ona refleksją nad systemem abstrakcyjnych twierdzeń, lecz nad wolnymi działaniami Boga w ramach historii każdego katechizowanego. Katecheza z tej perspektywy ma ponadto charakter chrystocentryczny⁵³

Historia zbawienia koncentruje się na Jezusie Chrystusie. Ośrodkiem i przedmiotem Ewangelii jest Chrystus w swoim życiu i swoim dziele zbawczym, również w wymiarze pobożności ludowej. Katecheza ma także charakter *e k l e z j a l n y*. To właśnie w Kościele katecheta słucha i otrzymuje słowo Boże oraz w Kościele i przez Kościół stara się je zrozumieć i zinterpretować. Kościół jest pierwszorzędym środowiskiem refleksji teologicz-

⁵⁰ *Pielgrzymka Jana Pawła II do Polski. Przemówienia. Dokumentacja*. Red. S. Dusza, F. Mąkinia. Poznań–Warszawa 1979 s. 31.

⁵¹ Tamże.

⁵² DPLiL 58.

⁵³ Por. J. K r ó l i k o w s k i. *Fides quaerens intellectum. Natura i metoda teologii*. Tarnów 2000 s. 37.

nej oraz gwarancją jej autentyczności, tak że nie ma katechezy poza Kościołem. To wszystko sprawia, że katecheza ma nieodwołalnie charakter *a n t r o p o l o g i c z n y*.

Objawienie Boga jest równocześnie objawieniem człowieka, ponieważ tym, co najgłębsze w człowieku, jest jego relacja do Boga. Człowiek jest powołany do uczestniczenia w życiu Bożym, dlatego też katecheza nie może mówić o Bogu, nie mówiąc o człowieku. Katecheza nie mogłaby zrozumieć tajemnicy życia Bożego bez pogłębienia znajomości człowieka i ludzkiego doświadczenia także z obszaru pobożności ludowej. Człowiek bowiem stał się narzędziem objawienia Boga. Orędzie Chrystusa jest skierowane do człowieka w jego sytuacji historycznej, dlatego też refleksja katechetyczna nie może rozwijać się abstrahując od konkretnego człowieka. Słowo Boże wymaga aktualizacji na miarę każdego konkretnego pokolenia i konkretnego człowieka⁵⁴ Nie ma zatem pełnej katechezy bez poprawnie rozumianej pobożności ludowej.

Z założeń i wskazań *Konstytucji o Liturgii* oraz omawianego *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii*, a także z danych zawartych w postanowieniach II Synodu Plenarnego można wyprowadzić konkretne wnioski. Należy planować taki program duszpasterstwa katechetycznego, w którym prowadzenie katechizowanych do liturgii będzie pozostawać w ścisłym związku z pobożnością ludową. Katechizowani winni mieć wycucie właściwego ducha liturgii Kościoła, otwartego na „znaki czasu” Mało stosowne formy pobożności ludowej, mniej odpowiednie czy też wprost przeżyte należy dyskretnie marginalizować. Natomiast inne powinny być roztropnie i systematycznie pogłębiane i rozwijane.

Nie ulega wątpliwości, że nabożeństwo na rozpoczęcie i na zakończenie roku szkolnego, do Miłosierdzia Bożego, ku czci Maki Bożej Nieustającej Pomocy, w intencji misji oraz apele papieskie nie tylko nie przeszkadzają w rozwoju wiary, ale powinny stać się w praktyce katechetycznej wychowawczą koniecznością.

Nabożeństwa związane z pobożnością ludową prezentowane podczas katechezy winny zawsze wypływać z Biblii czy też zawierać w swej strukturze czytania biblijne lub przynajmniej pozostawać w zgodności z Objawieniem i najnowszą refleksją teologiczną. Powinny również harmonizować z duchem i charakterem przeżywanego okresu roku liturgicznego, a partycypujący

---

⁵⁴ Tamże.

w nich katechizowani powinni uczestniczyć w spełnianiu się tych wydarzeń zbawczych w sposób świadomy, czynny i owocny.

Może temu służyć troska o dostosowanie śpiewów do mentalności współczesnego człowieka, z zachowaniem zasady, że utwory dawne powinny być zgodne z duchem przekazu biblijnego. Natomiast najnowsze kompozycje dla godnego wyrażenia uczuć religijnych muszą uszanować charakter sakralny w linii melodycznej i przekazie treściowym⁵⁵

Pobożność ludowa wyraża się w szacunku wobec wizerunków i świętych obrazów religijnych. Na katechezie powinny pojawiać się takie dzieła w formie religijnej medytacji, w celu wskazywania sposobów przeżywania tajemnic wiary. Należy zadbać o piękno i poziom artystyczny obrazów przeznaczonych do wykorzystania w katechezie oraz w podręcznikach katechetycznych.

W pobożności ludowej ważną rolę odgrywają też miejsca i czasy. Do miejsc uprzywilejowanych na modlitwę i manifestację wiary zaliczamy miejsca pielgrzymkowe, uprzywilejowane kościoły i sanktuaria⁵⁶ Pielgrzymki dzieci pierwszokomunijnych do sanktuariów maryjnych, maturzystów na Jasną Górę czy lokalnych miejsc kultu są trudne do przecenienia w dochodzeniu do dojrzałej wiary⁵⁷

Szczególnym obowiązkiem katechezy jest podjęcie starań o łączenie praktyki modlitwy rodzinnej z modlitwą całego Kościoła oraz modlitwą prywatną katechizowanych⁵⁸ Szkolne nauczanie religii wspomagane przez duszpasterstwo katechetyczne w parafii wprowadza katechizowanych w praktykę modlitwy wspólnej, przekazuje wiedzę na temat modlitwy oraz ukazuje jej sens w kontekście całego depozytu wiary. W realizacji tego zadania należy zdecydowanie wykorzystać „[...] pozytywne formy pobożności ludowej, do których wierni są szczególnie przywiązani”⁵⁹ Z pewnością domagają się one gruntownego wyjaśnienia, oczyszczenia i modyfikacji, ale niewątpliwie przyczyniają się do głębszego zrozumienia tajemnicy Chrystusa⁶⁰

Jeśli elementy pobożności ludowej będą odpowiadały tym wymogom, a katecheza systematyczna podejmie trud ich realnej prezentacji, to można

---

⁵⁵ Por. DPLiL 17.

⁵⁶ Por. J. A b l e w i c z. *Pielgrzymka jak znak święty*. „Tarnowskie Studia Teologiczne” 9:1983 s. 13.

⁵⁷ DPLiL 20.

⁵⁸ Zob. KL 12.

⁵⁹ PDK 27.

⁶⁰ Por. W. N o w a k. *Matka Pana w pobożności ludowej*. W: *Liturgia i pobożność ludowa* s. 114.

zgodnie z życzeniem Kościoła żywić nadzieję, że będą one rozwijać zdrową pobożność w gronie wszystkich grup katechizowanych.

ZAKOŃCZENIE

Właściwe rozumienie katechezy i jej roli w Kościele w duchu Soboru Watykańskiego II powinno zaowocować w planowaniu i nauczaniu katechetycznym przekonaniem, że liturgia jako fakt obiektywny i publiczny wymaga od katechizowanych osobistej odpowiedzi. Może ona mieć formę bardzo osobistą i realizować się w subiektywnym akcie spotkania człowieka wierzącego z Bogiem. Realizacji tego zadania mogą służyć niejednolite formy pobożności ludowej, pod warunkiem jednak, że zgadzają się z duchem liturgii, z niej wynikają i do niej – podobnie jak katecheza – ostatecznie prowadzą.

BIBLIOGRAFIA

- A l t e r m a t t U.: *Katolicyzm a nowoczesny świat*. Kraków 1995.
- Congregazione per il Culto Divino e la Disciplina dei Sacramenti: *Direttorio sui pietà popolare e liturgia. Principi e orientamenti*. Città del Vaticano 9 kwietnia 2002. Tłum. polskie: *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii*. Tłum. J. Sroka. Poznań 2003.
- C z e r w i k S.: *Wprowadzenie do Konstytucji o liturgii świętej*. W: Sobór Watykański II. *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*. Nowe tłum. Poznań 2002 s. 40-43.
- J a n P a w e ł II: *Konstytucja apostolska Fidei depositum* ogłoszona z okazji publikacji *Katechizmu Kościoła Katolickiego*. Tekst polski: „L'Osservatore Romano” (wyd. polskie) 14:1993 nr 2.
- Konferencja Episkopatu Polski: *Dyrektorium katechetyczne Kościoła katolickiego w Polsce*. Kraków 2001.
- K o p e ć J.: *Liturgia i pobożność ludowa w świetle historii*. W: *Liturgia i pobożność ludowa*. Red. W. Nowak. Olsztyn 2003 s. 25-38.
- K r a k o w i a k Cz.: *Idee przewodnie Wstępu do Dyrektorium o pobożności ludowej*. W: *Liturgia i pobożność ludowa*. Red. W. Nowak. Olsztyn 2003 s. 11-24.
- K r ó l i k o w s k i J.: *Fides quaerens intellectum*. *Natura i metoda teologii*. Tarnów 2000.
- M u r a w s k i R.: *Historia katechezy*. W: *Historia katechezy i katechetyka fundamentalna*. Red. J. Stala. Tarnów 2003 s. 85-88.

- N o w a k W.: Matka Pana w pobożności ludowej. W: Liturgia i pobożność ludowa. Red. W. Nowak. Olsztyn 2003 s. 104-126.
- Pielgrzymka Jana Pawła II do Polski. Przemówienia. Dokumentacja. Red. S. Dusza, F. Mąkinia. Poznań–Warszawa 1979.
- P o r ę b a P.: Dzieje katechetyki. W: Dzieje teologii katolickiej w Polsce. Red. M. Rechowicz. Lublin: TN KUL 1977 s. 126-127.
- R a t z i n g e r J., K r ó l i k o w s k i J.: Z Chrystusem w historii. Kraków 1999.
- R u s i e c k i M.: Przedmiot katechezy potrydenckiej w Polsce (1566-1699). Lublin 1996.
- S r o c z y ń s k a M.: Fenomen religijności ludowej w Polsce. W: Kościół i religijność Polaków 1945-1999. Red. W. Zdaniewicz, W. Zembrzuski. Warszawa 2000 s. 253-270.

THE CHURCH'S CATECHESIS IN THE LIGHT
OF *DIRECTORY ON POPULAR PIETY AND LITURGY*

S u m m a r y

Justification of the meaningful role that catechesis plays in the Church's work has been enriched by the new *Directory on Popular Piety and Liturgy*. It points to the fact that any catechetical activity that leads to a new assessment of popular piety with respect to liturgy is a positive fact that agrees with experiencing Christian piety in the proper way. Catechesis has always been a privileged environment where numerous forms of popular piety met and developed. It has also contributed to working out proper relations between liturgy and popular piety, skillfully combining the two realities. At present the forms of popular piety may be an aid for achieving catechetical aims that contribute to a deeper understanding of the mystery of Christ. This is possible on condition that the forms of popular piety will agree with the spirit of liturgy, issue from it, and ultimately lead to it.

Translated by Tadeusz Karłowicz

Słowa kluczowe: pobożność, liturgia, katecheza.

Key words: piety, liturgy, catechesis.